

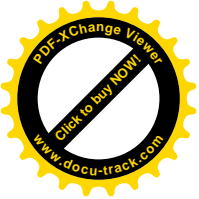
КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА
ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, СІМЕЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

(Матвєєвські цивілістичні читання)

*Матеріали міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті професорів
Г. К. Матвєєва та Ю. Г. Матвєєва
(Київ, 10 листопада 2011 року)*

доктор юридичних наук
академік НАПрН України,
завідувач відділом проблем цивільного права
НДІ підприємництва НАПрН України

ЦИВІЛІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ВИНИ У ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА Г. К. МАТВЄЄВА І СУЧАСНІСТЬ

Проблеми цивільно-правової, як і всякої іншої юридичної, відповідальності не втрачають своєї актуальності, особливо у контексті оновлення цивільного законодавства у зв'язку з прийняттям та застосуванням Цивільного і Господарського кодексів України 2003 року та інших нормативно-правових актів. Чимало аспектів теорії цивільно-правової відповідальності, однак, залишаються дискусійними і потребують певних уточнень.

Заслугою професора Геннадія Костянтиновича Матвєєва є розробка ним концептуальних засад теорії цивільно-правової відповідальності і зокрема визначення складу цивільного правопорушення як підстави такої відповідальності. У своїх численних працях, а особливо в монографіях «Вина в советском гражданском праве. – К.: 1955», «Основания гражданско-правовой ответственности. – М.: Юрид лит., 1970», Г. К. Матвєєв обґрунтував положення про те, що підставою відповідальності за порушення зобов'язання є склад цивільного правопорушення, який має містити такі умови: 1) наявність протиправної поведінки (дії чи бездіяльності) особи; 2) шкідливий результат такої поведінки (шкоди); 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; 4) вина особи, яка заподіяла шкоду.

Автор дотримувався «психологічної теорії вини», розглядаючи її як «психічне ставлення порушника соціалістичного цивільного правопорядку у формі умислу або необережності до своїх протиправних дій та їх шкідливих наслідків» [1, с. 178]. Таке ж визначення вини дав О. С. Юффе: «Під виною розуміють психічне ставлення особи до вчиненої нею протиправної дії чи бездіяльності, а також до протиправних наслідків, що настають у зв'язку з ними» [2, с. 128]. Таке визначення вини дістало підтримку як у тогочасній радянській, так і в українській цивілістиці.

В останні роки, особливо після прийняття нових Цивільних кодексів республіками колишнього Союзу РСР, спостерігається відхід від трактування вини за «психологічною теорією» і з'ясування її суті за т. зв. «поведінковою теорією».

Особливе несприйняття і критику психологічної концепції вини проявляв В. В. Вітрянський. Він зазначав, що поява психологічної концепції вини в цивільному праві була викликана (немалою мірою) «штучним привнесенням у цивілістику чужих їй положень і методів дослідження цивільно-правових проблем з інших наук і галузей пізнання: матеріалістичної філософії, радянської психології, кримінального права». Правда, він відразу застерігав, що цитовані ним місця із праці Г. К. Матвєєва жодним чином не продиктовані бажанням дорікати авторові чи принизити значення його дослідження. Аналогічні підходи тією чи іншою мірою були присутні у багатьох працях з цивільного права самих різних правознавців [3, с. 748, 750].

Поняття «поведінкового» трактування вини у наукових працях цивільного права, виданих за останні роки, пов'язане з змістом положень про вини як підставу відповідальності за порушення зобов'язання у ст. 614 ЦК України. Як зазначено у ч. 1 ст. 614 ЦК, особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання.

Майже аналогічне розуміння невинуватості особи, що порушила зобов'язання, впливає із абзацу другої частини першої ст. 401 Цивільного кодексу Російської Федерації з певним уточненням цього поняття: «Особа визнається невинуватою, якщо при тому ступені турботливості та передбачливості, який від неї вимагався за характером зобов'язання та умовами обороту, вона вжила всіх заходів для належного виконання зобов'язання»

Як відзначала Т. І. Ілларіонова, ступінь турботливості й передбачливості особи, за якою вона могла і повинна була передбачити шкідливі наслідки або неможливість їх відвернення, визначається характером зобов'язань, умовами обороту і фактичними обставинами, за яких порушник діяв (виявив бездіяльність) [4, с. 424]. Отже, й при визначенні ступеня турботливості та передбачливості, при якому особа могла і повинна була передбачити шкідливі наслідки або неможливість їх відвернення, не обійтись без інтелектуальних та вольових критеріїв оцінки поведінки особи при застосуванні до неї мір цивільно-правової відповідальності.

Без врахування зазначених критеріїв (інтелектуального та вольового) важко розрізнити такі форми вини, як умисел і необережність, легка і груба необережність, випадок і непереборну силу тощо.

На думку І. С. Канзафарової, під «всіма заходами щодо належного виконання зобов'язання» треба розуміти ті дії, які вчинила б у даному випадку нормальна особа, тобто середня розумна людина, яка передбачає негативні наслідки своїх дій і здатна корегувати їх з метою запобігання завданню шкоди. Термін «психічне ставлення» у визначенні вини виражає оцінку (можливість оцінки) поведінки, передбачення або можливість передбачення настання шкідливих наслідків. Тому зміст абз. 2 ч. 1 ст. 614 ЦК України не суперечить визначенню вини «як психічного ставлення» [5, с. 222].

Як відзначає В. Д. Примак, всезагальна «проникливість» принципу вини як фундаментальної засади цивільно-правової відповідальності зумовлює надзвичайну важливість формулювання і, бажано, нормативного закріплення адекватних основним формам практичного втілення вказаного принципу: а) визначення поняття цивільно-правової вини або, принаймні, ключових ознак винуватості чи, навпаки, невинуватості учасника цивільних відносин; б) доказових критеріїв встановлення наявності вини та вирізнення окремих її форм і ступенів. На думку автора, норми ст. 614 ЦК не дозволяють з певністю визначити особливості бачення українським законодавцем змісту вини у цивільному праві (ні у її поведінковому трактуванні, яке не відкидає В. В. Луць і до якого схиляється А. А. Ткачук, ні у її психологічному контексті, однозначну прихильність до якого висловлюють І. С. Канзафарова і А. Г. Ярема, ані у плані здійснення відокремленої від питання про так зване психологічне ставлення правопорушника до своєї поведінки оцінки її інтелектуально-вольових й мо-

раційні аспекти, до чого вдається О. О. Мережко) та не передбачає можливість практичного встановлення наявності цієї суб'єктивної умови цивільно-правової відповідальності у діях зобов'язаної особи [6, с. 271–272]. Крім суперечності щодо вини зустрічаються і в самих кодексах. Відповідно до ч. 1 ст. 218 ГК підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. А далі в ч. 2 цієї самої статті зазначено, що «учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення». Тобто, в цьому положенні стверджується презумпція вини особи, яка не виконала чи неналежно виконала господарські зобов'язання. Це положення співзвучне з нормами, що закріплені в частинах 1 і 2 ст. 614 ЦК, відповідно до яких особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу чи необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

Однак уже в наступному, за відзначеним вище, реченні в ч. 2 ст. 218 ГК стверджується, що «у разі, якщо інше не передбачене договором або законом, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності». Тобто, цим положенням уже заперечується попереднє (про відповідальність за наявності вини правопорушника), бо лише дія непереборної сили може в цьому разі звільнити правопорушника від відповідальності за порушення господарського зобов'язання, отже, відповідальність його може настати і без вини.

Отже, дискусійність думок щодо визначення поняття та значення вини як підстави (умови) цивільно-правової відповідальності не применшують цінності положень цивілістичної теорії вини, обґрунтованої у працях професора Г. К. Матвеева.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Матвеев Г.К.* Вина в советском гражданском праве // Г.К. Матвеев. – К.: 1955.
2. *Иоффе О.С.* Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1975.
3. *Брагинский М.И., Витрянский В.В.* Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 3-е, стереотипное / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: «Статут», 2001.
4. *Гражданское право: Учебник* / Под общ. ред. Т.И. Илларионовой. – М.: НОРМА; ИНФРА, 1998. – Ч. 1.
5. *Канзафарова І.С.* Теорія цивільно-правової відповідальності: Монографія / І.С. Канзафарова. – Одеса: «Астропринт», 2006.
6. *Примак В.Д.* Вина і добросовісність у цивільному праві (теорія, законодавство, судова практика) / В.Д. Примак. – К.: Юрінком Інтер, 2008.